

RENATA KAMIŃSKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

OCHRONA DRÓG PUBLICZNYCH PRZEZ URZĘDNIKÓW RZYMSKICH

1. UWAGI WPROWADZAJĄCE

Drogi rzymskie były istotnym czynnikiem w procesie cywilizacji i romanizacji. Stanowiły również podstawę i szkielet najpierw republiki, a później, w jeszcze większym wymiarze, cesarstwa, zapewniając państwu polityczną i administracyjną spójność¹. Dzięki nim Rzym mógł przez kolejne lata realizować swoją politykę ekspansywną, gdyż biegnące we wszystkich kierunkach świata drogi umożliwiały dogodny i szybki przemarsz wojska². Drogi rzymskie odegrały również dużą rolę w rozwoju handlu³.

Z uwagi na ogromne znaczenie dróg rzymskich, państwo stanęło przed wyzwaniem zapewnienia im należytej ochrony. Jej założeniem było zapewnienie wolnego i swobodnego korzystania z dróg

¹ Por. L. ZERBINI, *La città Romana. Studi e vita quotidiana*, Firenze-Milano 2008, przekład polski: A. BRZÓSKA, *Starożytne miasto rzymskie. Historia i życie codzienne*, Warszawa 2008, s. 31.

² Por. A. TARWACKA, *Szpieczy i detektywi w świecie rzymskim w okresie republiki i pryncypatu*, «Studia Iuridica» 37 (1999), s. 177.

³ Por. L. CASSON, *Travel in the Ancient World*, London 1974, przekład polski: A. FLASIŃSKA, M. RADLIŃSKA-KARDAŚ, *Podróże w starożytnym świecie*, Wrocław 1981, s. 91, 116; D. PARRY, *Engineering The Ancient World*, Gloucestershire 2005, przekład polski: S. RZEPKA, *Niezwykła technika starożytności*, Warszawa 2006, s. 119.

przy jednoczesnym zagwarantowaniu ich trwałości i nienaruszalności. Temu zadaniu miała sprostać ochrona urzędnicza. Na jej charakter wpływało kilka czynników. Pierwszy miał wymiar ustrojowy. Każda epoka nosła bowiem ze sobą nowe rozwiązania w zakresie zarządzania i ochrony dróg publicznych. Kolejne dwa czynniki miały charakter terytorialny. Po pierwsze, mówiąc o magistraturach czy to w dobie republiki czy pryncypatu trzeba pamiętać o różnicach w ich organizacji i funkcjonowaniu w zależności od tego, czy chodziło o drogi położone na terenie Italii czy w municypiach bądź koloniach. Po drugie, inaczej była realizowana ochrona dróg biegnących przez miasta (*viae urbanae*), a inaczej, gdy znajdowały się one poza ich murami (*viae rusticae*). Drogi miejskie podlegały bowiem kompetencjom urzędników, natomiast do dróg wiejskich odnosił się interdikt⁴.

2. URZĘDNIKY REPUBLIKAŃSCY

Początkowo, główną rolę w zakresie *cura viarum* w mieście pełnili cenzorzy i edylowie. Ci pierwsi sprawowali nadzór m.in. nad świątyniami, ulicami, mostami oraz wodociągami i ściekami⁵. Dbali także o stan budynków, również prywatnych⁶. Mieli prawo zlecić właścicie-

⁴Por. D. 43,8,2,24 (Ulp. 68 *ad ed.*): *Hoc interdictum tantum ad vias rusticas pertinet, ad urbicas vero non: harum enim cura pertinet ad magistratus*. Por. także A. PALMA, 'Iura vicinitatis'. *Solidarietà e limitazioni nel rapporto di vicinato in diritto romano dell'età classica*, Torino 1988, s. 127.

⁵Por. Cic., *De leg.* 3,3,7. Por. także J. H. MIDDLETON, *The Remains of Ancient Rome*, London 1892, s. 355; P. TREVES, s.v. 'censor', [w:] *OCD*, s. 178-179; H. HAUSMANINGER, s.v. 'censores', [w:] *Der Kleine Pauly*, I, München 1979, kol. 1105-1106; V. GIUFFRÉ, *Il 'diritto pubblico' nell'esperienza romana*, Napoli 1989, s. 65; A. LINTOTT, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford 1999, s. 120; T. MACIEJEWSKI, *Historia powszechna ustroju i prawa*, Warszawa 2000, s. 43; B. SITEK, P. KRAJEWSKI (red.), *Rzymskie prawo publiczne*, Olsztyn 2006, s. 116.

⁶Por. F. CANCELLI, *Studi sui censori e sull'arbitratus della 'lex contractus'*, Milano 1960, s. 77; Z. PISZCZEK (red.), s.v. *cenzor*, *Mała encyklopedia kultury antycznej*, Warszawa 1966, s. 166-167; C. KUNDEREWICZ, *Prawo budowlane starożytnego Rzymu*, «CPH» 31.1 (1979), s. 59; J. M. DE LA PEÑA OLIVAS, *Alcance y organización de las obras públicas en el Imperio Romano* [w:] *Nuevos de las obras Públicas Romanas*, Astorga 2006, s. 347.

lowi naprawę, a nawet nakazać rozbiórkę budowli, gdy ta stwarzała zagrożenie, również dla dróg publicznych. Z kolei zadania edylów dzieliły się na trzy grupy: *cura urbis*, *cura ludorum* oraz *cura annonae*⁷. Na *cura urbis*, czyli ogólny nadzór nad miastem składała się przede wszystkim ochrona miejsc publicznych, w tym dróg (*cura viarum*)⁸, a także budowli i innych konstrukcji publicznych (*cura aedium*) z odpowiednią władzą policyjną w mieście⁹. Do edylów należało też zapewnienie przejezdności i bezpieczeństwa na drogach, zwłaszcza w czasie uroczystości lub obchodów¹⁰. Sprawowali również nadzór nad stanem sanitarnym miasta¹¹. Kompetencje te sankcjonowało przysługujące im prawo stosowania przymusu (*ius coercendi*). Mianowicie, w przewidzianych prawem przypadkach mogli nakładać kary, głównie pieniężne¹².

Źródłem informacji na temat działalności urzędników w zakresie troski o drogi publiczne jest druga część¹³ *Tabula Heracleensis* (*Lex*

⁷ Por. M. KURYŁOWICZ, *Zur Marktpolizei der römischen Ädilen*, [w:] *Au-delà des frontières. Mélanges Wołodkiewicz*, II, Varsovie 2000, s. 439, 441.

⁸ Por. *PS* 5,6,2. Por. także O. F. ROBINSON, *Ancient Rome. City Planning and Administration*, London-New York 1992, s. 123; A. JUREWICZ, B. SITEK, [w:] *Rzymskie prawo*, cit., s. 39.

⁹ Por. A. N. SHERWI-WHITE, s.v. *aediles*, [w:] *OCD*, s. 9; KUBITSCHEK s.v. '*aedilis*', «RE», 1 (1894), kol. 448-464; D. MEDICUS, s.v. *aediles*, [w:] *Der Kleine Pauly*, I, München 1979, kol. 83-84; G. NICOSIA, *Lineamenti di storia della costituzione e del diritto di Roma*, I, Catania 1977, s. 202; A. BURDESE, *Manuale di diritto pubblico romano*, Torino 1987, s. 69; V. GIUFFRÉ, *op. cit.*, s. 66; M. KURYŁOWICZ, '*Tresviri capitales*' oraz edylowie rzymscy jako magistratury policyjne, «*Annales UMCS*», Sec. G Ius, 40 (1993), s. 74; TENZE, *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*, Lublin 1994, s. 129.

¹⁰ Por. M. KURYŁOWICZ, '*Tresviri capitales*', cit., s. 75.

¹¹ Por. R. ORESTANO, *Il problema delle persone giuridiche in diritto romano*, Torino 1968, s. 306; M. TALAMANCA (red.), *Lineamenti di storia del diritto romano*, Roma 1972, s. 163.; P. G. W. GLACE, s.v. '*aedilitas*', *Oxford Latin Dictionary*, Oxford 2005, s. 62; A. LINTOTT, *op. cit.*, s. 131; T. MACIEJEWSKI, *op. cit.*, s. 44.

¹² Por. W. OSUCHOWSKI, *Prawo antyczne w zarysie*, Kraków 1950, s. 83; A. JUREWICZ, B. SITEK, [w:] *Rzymskie prawo*, cit., s. 39.

¹³ Por. E. BISPHAM, *The End of the 'Tabula Heracleensis': a Poor man's Sanctio? (I)*, «*Epigraphica*» 59 (1997), s. 126. Autor dokonał podziału tekstu *Tabula Heracleensis* na pięć części.

Julia municipalis)¹⁴ poświęcona zarządowi dróg i placów publicznych oraz tytuł 10 księgi 43 Digestów justyniańskich zatytułowany *De via publica et si quid in ea factum esse dicatur*. Znaczenie ma również *lex Irnitana*, ustawa municypalna wydana za panowania Wespazjana w latach 70-71 n.e.¹⁵.

W księdze *De cura urbis* Papinian zawarł dość dokładny opis obowiązków edylów:

D. 43,10,1 pr.-2 (*Pap. lib. de cura urbis*): *Curatores urbium curam agant viarum in urbe, ut complanentur et flumina*

¹⁴ W literaturze istnieje wiele rozbieżności na temat dokładnej daty uchwalenia *Tabula Heracleensis*. Por. H. LEGRAS, *La Table latin d'Héraclée. (La prétendue lex Julia municipalis)*, Paris 1907, s. 4 in. za nim B. SITEK, '*Tabula Heracleensis*' ('*Lex Julia municipalis*'). *Tekst. Tłumaczenie. Komentarz*, Olsztyn 2006, s. 15. W opinii H. Legras rokiem ogłoszenia ustawy był rok 89 p.n.e., tj. koniec wojny domowej za panowania Sulli. Por. FIRA, I, s. 140-141, gdzie za datę wydania uważa się z kolei rok 45 p.n.e. Jako uzasadnienie podaje się fakt ogłoszenia przez Juliusza Cezara uregulowań dotyczących municypiów. Tę samą datę wydania ustawy podaje G. ROTONDI, s.v. ['*Lex Julia Municipalis*'] '*Tabula Heracleensis*', '*Leges publicae populi Romani*'. *Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*, Milano 1912, (przedruk Hildesheim 1962.), s. 423, według którego Cezar zainspirował ustawę, nie można jednak przypisać mu jej autorstwa. Jeszcze inny moment wydania ustawy wskazuje J. CARCOPINO, *La vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'Empire*, Paris 1939, przekład polski: M. PAKCIŃSKA, *Życie codzienne w Rzymie w okresie rozkwitu cesarstwa*, Warszawa 1966, s. 54-55, który przyjmuje, iż autorem *Tabula Heracleensis* był Juliusz Cezar. Podobnego zdania są M. H. CRAWFORD, C. NICOLET, (red.), *Roman Statues*, I, London 1996, s. 360 i n., którzy twierdzą, że czas podany przez H. Legras jest zbyt wczesny. Przyjmują oni, że ustawa powstała w okresie między dyktaturą Sulli a rządami Juliusza Cezara, z naciskiem na okres rządów tego ostatniego. Opinię tę podziela B. SITEK, '*Tabula Heracleensis*', cit., s. 15; TENZE, *Wpływ rzymskiego prawa publicznego na ustawy municypalne w świetle 'Tabula Heracleensis' i 'lex Irnitana'*. *Studium prawno-porównawcze*, «*Studia Prawnoustrojowe*» 7 (2006), s. 264. Całkowicie odmienną teorię na temat czasu powstania *Lex Julia municipalis* prezentuje T. GIMÉNEZ-Candela, *La 'Lex Irnitana'. Une nouvelle loi municipale de la Bétique*, «*RIDA*», 30 (1983), s. 130 i n., który uważa, iż pomimo częstego przypisywania autorstwa tej ustawy Cezarowi, jej rzeczywistym twórcą był August.

¹⁵ Por. F. LAMBERTI, '*Tabulae Irnitanae*'. *Municipalità e 'ius Romanorum'*, Napoli 1993, s. 18; B. SITEK, *Wpływ rzymskiego prawa*, cit., s. 264.

aedificiis ne noceant et pontes sint ubi opus est. 1. Item curam agant, parietes privati [aliorumve delendum] quaeve alia circa domus viam attingunt vitiosa ne sint, ut domini aedium sic ut oportet eas commudent et reficiant. quod si non commundabunt vel non reficient, multando eos, donec ea firma reddant. 2. Item curam agant, ne quis in viis fodiat neve eas obruat neve quicquam in viis aedificet.

Do najważniejszych zadań edylów jurysta zaliczył obowiązek pilnowania, żeby ulice miast były utrzymywane w porządku, żeby nadmiar wody nie szkodził budynkom i żeby mosty były budowane tam, gdzie była taka potrzeba. Ponadto, byli oni zobowiązani strzec tego, by mury miasta, jak i innych budynków, a szczególnie tych przylegających do drogi, nie były w złym stanie. Powinni byli w związku z tym nakazać właścicielom budynków, aby je naprawili i odnowili. Jeśli zaś ci ostatni nie wykonali żadnej z wymienionych prac, edylowie powinni byli nałożyć na nich karę pieniężną, która miała trwać tak długo, aż ci nie przeprowadzili prac. Mieli też obowiązek kontrolować, żeby nikt nie kopał dołów na ulicach ani nie podkopywał ich, ani niczego na nich nie budował.

W powyższym fragmencie Papinian ukazał różnorodność zadań urzędników względem dróg publicznych. Przede wszystkim przypomniał o ciężącym na nich obowiązku utrzymywania porządku na drogach, co obejmowało m.in. zapobieganie gromadzeniu się na nich wody. Następnie, podkreślił konieczność troski o nawierzchnię. Wiązało się z tym prawo edylów do nakładania na właścicieli budynków sąsiadujących z drogami obowiązku naprawiania i odnawiania tych budynków. Najbardziej znamienne jest jednak uprawnienie edylów do nakładania kary pieniężnej bądź to na osobę naruszającą porządek i stan drogi, bądź uchylającą się od ciężących na niej obowiązków związanych z utrzymaniem danego odcinka drogi w dobrym stanie.

Podobne kompetencje zostały przyznane edylom w ustawie municipalnej Irni, *lex Irnitana*:

Irni. 19 [R(ubrica). *De iure et potestate aedilium*] *aediles municipii Flavi Irni[tani] sunt, annonam aedes sacras loca |*

sacra religiosa oppidum vias vicos cloaca<s> balinea macellum
(...)

Jak wynika z przytoczonego fragmentu ustawy, edylowie Irni byli uprawnieni do sprawowania kontroli nad zaopatrzeniem miasta w produkty żywnościowe. Sprawowali pieczę nad świętymi budynkami oraz miejscami świętymi i miejscami kultu, jak również nad murami miasta, drogami, dzielnicami, kanalizacją, łaźniami miejskimi i targowiskami¹⁶.

Uprawnienia urzędników odpowiedzialnych za drogi publiczne, zostały przedstawione w *Tabula Heracleensis*:

Tab. Her. 2,20-28: *Quae viae in urbe Rom(a) propiusve u(rbem) R(omam) p(assus) M, ubei continente habitabitur, sunt erunt, quouis ante aedificium earum quae | via erit, is eam viam arbitrato eius aed(ilis), quoi ea pars urbis h. l. obvenerit, tueatur; isque aed(ilis) curato, uti quorum | ante aedificium erit, quamque viam h. l. quemque tueri oportebit, ei omnes eam viam arbitrato eius tueantur, neve eo | loco aqua consistat, quominus commode populus ea via utatur: | Aed(iles) cur(ules) aed(iles) pl(ebei), quei nunc sunt, quei quomque post h. l. r(ogatam) factei createi erunt eumve mag(istratum) inierint, iei in diebus V proxumeis, | quibus eo mag(istratum) inierint, inter se paranto aut sortiunto, qua in partei urbis quisque | eorum vias publicas in urbem Romam, propiusve u(rbem) Ro(mam) p(assus) M, reficiundas sternendas curet, eiusque rei procurationem | habeat. Quae pars quoique aed(ilei) ita h. l. obvenerit, eius aed(ilis) in eis loceis quae in ea partei erunt, viarum reficien|darum tuemdarum procuratio esto, utei h. l. oportebit. |*

¹⁶ POF. A. D'ORS, *De nuevo sobre la ley municipal*, «SDHI» 50 (1984), s. 182-183; B. SITEK, 'Lex Coloniae Genetivae Iuliae seu Ursonensis' i 'Lex Irnitana'. *Ustawy municypalne antycznego Rzymu. Tekst, tłumaczenie i komentarz*, Poznań 2008, s. 93.

W pierwszych słowach wersu 20 zapowiedziano, że drogi, które były lub miały być wybudowane w mieście Rzymie, lub też na terenie zabudowanym w jednomilowym okręgu w pobliżu miasta, winny być utrzymywane przez osoby nieprzerwanie zamieszkujące w budynku na odcinku przylegającym do drogi, zgodnie z poleceniami edyla, któremu na podstawie niniejszej ustawy powierzono kontrolę nad tą częścią miasta. Do obowiązków edyla należała troska o to, aby wszyscy ci, przed których posesją biegła droga, którą trzeba było na podstawie tej ustawy utrzymywać w należyтым stanie, czynili to zgodnie z poleceniami edyla tak, aby nie zalegała na niej woda, i aby ludzie mogli z łatwością z niej korzystać. Edylowie kurulni i edylowie plebejscy, którzy aktualnie piastowali urzędy lub, którzy, po wydaniu tej ustawy, mieli zostać wybrani i mianowani do pełnienia tych urzędów, albo mieli objąć ten urząd, powinni między sobą, w ciągu pięciu najbliższych dni od wyborów, lub od objęcia przez nich urzędu, wyznaczyć lub wylosować tę część miasta, w której każdy z nich miał czuwać nad naprawą i brukowaniem dróg publicznych znajdujących się w Rzymie i w obrębie jednomilowego okręgu od miasta oraz powinien mieć o nie staranie. Jakakolwiek część [miasta], która, na podstawie tej ustawy, została przydzielona każdemu edylowi, troska o naprawę i utrzymanie dróg w należyтым stanie w tych miejscach, które znajdowały się w tej części należały do tego edyla, stosowanie do niniejszej ustawy.

W treści fragmentu Tab. Her. 2,20-28 pojawiają się dwie istotne kwestie. Pierwsza dotyczy zakresu kompetencji edyla pod względem terytorialnym, druga merytorycznym. Jak wynika z treści ustawy, edyl obejmował swoimi uprawnieniami nie tylko obszar samego Rzymu, ale również teren zabudowany w okręgu jednej mili od miasta. Druga kwestia dotyczy zakresu drogowych uprawnień edylów. Jest to jak gdyby uszczegółowienie wypowiedzi Papiniana. Wymieniono tu konkretne obowiązki osób, które stale zamieszkiwały (*continente habitatur*) w budynkach przylegających do drogi publicznej¹⁷. To, co Papinian na-

¹⁷ Uwagę zwraca pojawiające się w ustawie pojęcie osoby stale zamieszkującej budynek położony przy drodze i zobowiązanej do troski o nią. Mianowicie, ustawa abstrahuje od pojęcia właściciela budynku (*dominus insularum*), a wspomniane

zwał naprawą i odbudową, tu nazywa się naprawą i brukowaniem, nad

obowiązki przerzuca na osobę nieprzerwanie go zamieszkującą (*habitor*). Por. W. WOŁODKIEWICZ, 'Obligaciones ex variis causarum figuris' (*Ricerche sulla classificazione delle fonti delle obbligazioni nel diritto romano classico*), «RISG» 14 (1970), s. 202; H. KUPISZEWSKI, *Rozważania o własności rzymskiej*, «CPH» 36.2 (1984), s. 12; M. H. CRAWFORD, *op. cit.*, s. 373, który w swoim tłumaczeniu *Tabula Heracleensis* posługuje się pojęciem „continuous habitation”, przez co należy rozumieć osobę zamieszkującą w sposób ciągły. Z kolei B. SITEK, 'Tabula Heracleensis', *cit.*, s. 34-35, tłumacząc wyrażenie *continente habitabitur* posługuje się określeniem „zarządcy posesji”, co, jego zdaniem wskazuje na to, że obowiązek troski o dany odcinek drogi leżący przed określoną posesją nie był związany z prawem własności względem niej. Wydaje się, że rozwiązanie przyjęte w ustawie było podyktowane przez rzeczywistość. Jednym ze źródeł zanieczyszczenia miast były domy czynszowe (*insulae*). Te kilkupiętrowe kamienice, zamieszkiwane przeważnie przez uboższą ludność na podstawie umowy najmu zajmowały znaczną część powierzchni miasta. Por. K. KUMANIECKI, *Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1965, s. 358; B. SITEK, *Najem mieszkań w czasach Plauta*, «PK» 37.1-2 (1994), s. 186; R. ŚWIRGOŃ-SKOK, *Prawne określenia gruntu jako nieruchomości w prawie rzymskim*, «CPH» 58.1 (2006), s. 154. Nawet najbardziej wystawne domy nie były wyposażone w urządzenia sanitarne. Por. P. VEYNE, *Cesarstwo rzymskie*, [w:] *Historie de la vie privée. De l'Empire romain Roman a l'an mil*, I, P. VEYNE (red.), Seuil 1985, przekład polski: K. ARUSTOWICZ, *Historia życia prywatnego. Od Cesarstwa Rzymskiego do roku tysięcznego*, I, Wrocław 2005, s. 406, który stwierdza, że prywatne latryny należały do rzadkości. Oprócz komfortu mieszkańców danego domu, pomagały one w zachowaniu czystości ulic, ponieważ posiadacz ustępu nie musząc już korzystać z nocnika nie wylewał jego zawartości wprost na ulicę. Por. M. GRANT, *Cities of Vesuvius: Pompei and Herculaneum*, New York 1971, przekład polski: H. ROWIŃSKA, *Miasta Wezuwiusza. Pompeje i Herkulanum*, Warszawa 1986, s. 138-139. Wszelkie nieczystości były więc wyrzucane bądź wylwane z kamienicy wprost na chodnik czy ulicę. Choć sprawcami takiego stanu rzeczy były osoby zamieszkujące *insula*, wydaje się, że nie zawsze to one były pociągane do odpowiedzialności. Odpowiedzialny nie był również właściciel kamienicy. Intencją tego ostatniego było wręcz jak najszybsze uwolnienie się od wszelkiej odpowiedzialności związanej z administrowaniem nią. W tym celu wynajmował on budynek osobie, która zajmowała się tym zawodowo (*insularius*). Do niej należało dbanie o stan lokali wewnątrz kamienicy oraz o obszar wokół niej. Por. Suet., *Caes.* 41,6; Suet., *Tib.* 48,1; D. 1,15,4; D. 7,8,16,1; D. 14,3,5,1; D. 50,16,166 pr.; J. CARCOPINO, *op. cit.*, s. 52; B. SITEK, *Najem mieszkań*, *cit.*, s. 188. Jeśli więc dana czynszówka miała swojego zarządcę, można przypuszczać, iż to on, a nie jej lokatorzy, byli odpowiedzialni za stan tego odcinka drogi czy chodnika, do którego przylegał budynek.

którymi to pracami czuwali edylowie. Jest też mowa o zaleganiu wody na drogach, która, w przekonaniu Papiniana, mogła szkodzić budynkom, zaś w myśl ustawy, mogła utrudniać korzystanie z danego odcinka drogi. Celem w obu przypadkach było utrzymanie dróg w takim stanie, by nie tracąc na swej funkcjonalności, nieprzerwanie służyły użytkowi publicznemu.

Zgodnie z treścią *Tabula Heracleensis* edylowie winni byli dbać o stan nawierzchni dróg publicznych. Rozumiano przez to usuwanie z drogi stojącej wody (Tab. Her. 2,22-23), naprawę uszkodzeń i brukowanie nowych bądź istniejących już dróg gruntowych oraz nadzorowanie prowadzonych w tym kierunku prac (Tab. Her. 2,26, 28).

Na edylach spoczywał również obowiązek troski o utrzymanie czystości na drogach w dosłownym tego słowa znaczeniu:

D. 43,10,1,5 (*Pap. lib. de cura urb.*): *hi quoque sic, ut vehiculum iter facere possit. Ne sinunto autem neque pugnari in viis nec stercus proici nec cadavera nec pelles eo conici.*

Ze słów Papiniana wynika, że do edyla należało zapobieganie wszczynaniu kłótni na drogach, kontrola, by mieszkańcy nie wyrzucali nieczystości na drogi, oraz, by nie zalegały na nich martwe zwierzęta czy skóry¹⁸.

Celem tych zabiegów była ochrona *utilitas publica* wyrażająca się w zapewnieniu łatwego korzystania z drogi (Tab. Her. 2.23: ... *quominus commode populus ea via utatur*), ale nie tylko. Usuwanie ekskrementów z ulic miało służyć uniknięciu wydzielania przykrych zapachów oraz rozprzestrzenianiu się bakterii. Kontrola nad przestrzeganiem przez mieszkańców tych zakazów wraz z prawem karania należała do *quattuorviri*¹⁹.

¹⁸ Por. O.F. ROBINSON, *op. cit.*, s. 72, która wyjaśnia, że użyte przez Papiniana pojęcie martwych zwierząt czy skór nie miało oznaczać padliny rzeźniczej, lecz ciała przepracowanych zwierząt, głównie osłów, czy psów bądź tajemniczych kotów, które spotkała naturalna śmierć, a nie nóż rzeźnika. Zakaz porzucania ciał zwierząt na ulicach wynikał najprawdopodobniej z chęci zapobiegnięcia wydzielania się nieprzyjemnych zapachów.

¹⁹ Por. R. FISCHER, *Umweltschützende Bestimmungen im Röm Recht*, Aachen 1996, s. 100 i n.

Powyższy fragment wskazuje na szerokie znaczenie pojęcia porządku w mieście. Jurysta mówiąc o zadaniu edylów zapobiegania wszczynaniu bójek na ulicach pokazał, że z tym urządzeniem związany był w pewnym stopniu obowiązek nadzoru nad moralnością, co było funkcją powszechnie przypisywaną cenzorom²⁰. Do edylów należało ponadto kierowanie ruchem drogowym²¹.

Zakres funkcji edylów był na tyle szeroki, że, jak się zdaje, nierzadko nie byli oni w stanie sprostać wszystkim zadaniom. Dla usprawnienia zarządu dróg, przyjęto kilka istotnych rozwiązań. Pierwszym był podział kompetencji edylów według właściwości miejscowej. Edylowie zostali przydzieleni do poszczególnych stref w mieście i w okręgu podmiejskim, w których każdy z nich miał zarządzać pracami i za które ponosił odpowiedzialność (Tab. Her. 2.26)²². Ułatwieniem w pracy edylów było także przerzucenie części obowiązków związanych z dbaniem o stan dróg na innych urzędników oraz mieszkańców Rzymu²³.

Do grona urzędników odpowiedzialnych za stan dróg w Rzymie i jego okolicach należeli także *quattuorviri viis in urbe purgandis* i *duumviri viis extra urbem purgandis*. Wiedzy na temat ich kompetencji dostarcza poniższy fragment *Tabula Heracleensis*:

Tab. Her. 2,50-52: *Quo minus aed(iles) et IIIvir(ei) vieis in urbem purgandei, IIvir(ei) vieis extra propiusve urbem*

²⁰ Por. F. DE MARTINO, *Storia della costituzione romana*, II, Napoli 1973, s. 240; TENZE, *op. cit.*, IV, Napoli 1974, s. 645; M. KURYŁOWICZ, *Z działalności edylów rzymskich na rzecz ochrony porządku i moralności publicznej*, «Annales UMCS», Sec. G Ius, 32-33 (1985/1986), s. 126-128; TENZE, 'Tresviri capitales', *cit.*, s. 74 i n.

²¹ Por. D. SABBATUCCI, *L'edilità romana: magistratura e sacerdozio*, [w:] *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei, Memorie. Classe di Scienze morali, storiche e filologiche*, ser. VIII, VI, Roma 1954, s. 316.

²² Por. Tab. Her. 2,54-55: *... integreis continentem constratam recte habeto arbitratu eius aed(ilis), quoius in ea parte h. l. viarum || procuratio erit.*

²³ Por. Tab. Her. 2,22-23; 2,32-33; 2,47; 2,53-55. Por. także W. EDER, *Untersuchungen zur Entstehung, Entwicklung un Funktion der öftlichen Sklaverei in Rom*, Wiesbaden 1980, s. 97.

Rom(am) passus [M] | purgandei, queiquomque erunt, vias publicas purgandas curent eiusque rei potestatem habeant, | ita ut ei legibus pl(ebei)ve sc(itis) s(enatus) [ve] c(onsultis) oportet oportebit, eius h. l. n(ihilum) r(ogatur). |

Jak wynika z tekstu ustawy, *aediles* i *quattuorviri*, zajmujący się oczyszczaniem dróg w mieście i *duumviri* zajmujący się oczyszczaniem dróg zewnętrznych i w okręgu jednomilowym wokół miasta, kimkolwiek by byli, nie mogli nadzorować oczyszczania dróg publicznych, ani mieć uprawnień w tym zakresie inaczej niż to było lub miało być dozwolone w ustawach, plebiscytach czy uchwałach senatu.

Kontrolę nad drogami na obszarze Rzymu sprawowali zatem edylowie i *quattuorviri* (kolegium czteroosobowe) zaś poza miastem, aż do pierwszego kamienia milowego, *duumviri* (kolegium dwuosobowe)²⁴. W ramach kolegium *quattuorviri*, dwaj urzędnicy byli *iure dicundo*, a dwaj *aediliciae potestatis*. Na tej samej zasadzie funkcjonowało kolegium *duumviri*²⁵. Byli oni urzędnikami zwyczajnymi, *sine imperio*²⁶. Oba kolegia pełniły swoje zadania według wytycz-

²⁴ Por. Cass. Dio 54,26. Por. także Th. MOMMSEN, *Römisches Staatsrecht*, II,2, Leipzig 1887, s. 603; A. BERGER, s.v. 'duoviri viis extra urbem purgandis', *op. cit.*, s. 446; H. HEUMANN, E. SECKEL, s.v. 'quattuorviri', *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Graz 1958, s. 468; O. JUREWICZ, L. WINNICZUK, *Starożytni Grecy i Rzymianie w życiu prywatnym i państwowym*, Warszawa 1970; s. 371; A. BURDESE, *Manuale di diritto*, cit., s. 69; H. GALSTERER, s.v. *quattuorviri*, [w:] *Brill's Encyclopedia*, cit. 12 (2008), kol. 328.

²⁵ Por. A. NICOLETTI, s.v. *quattuorviri*, «NNDI» 14 (1967), s. 640; F. DE MARTINO, *op. cit.*, III, s. 345, 346, 347, 350; F. WIEACKER, *Römische Rechtsgeschichte. Erster Abschnitt Einleitung, Quellenkunde Frühzeit*, München 1988, s. 481; C. CLOPPET, *Le droit et l'aménagement des voies publiques sous l'Empire romain*, «KTEMA» 19 (1994), s. 311; J. L. MURGA, *Las acciones populares en el municipio de Irni*, «BIDR» 37 (1985), s. 240; F. SENATORE, *op. cit.*, s. 287; G. ALFÖLDY, *Römische Sozialgeschichte*, Wiesbaden 1984, przekład polski: A. GIERLIŃSKA, *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, Poznań 2003, s. 175.

²⁶ Por. LIEBENAM, s.v. *duoviri viis*, «RE» 5 (1905), kol. 1803-1804; W. OSUCHOWSKI, *op. cit.*, s. 83, 85; F. GRELE, s.v. *duoviri*, «NNDI» 6 (1960), s. 326; H. HEUMANN, E. SECKEL, s.v. *duumviri*, *op. cit.*, s. 162-163; A. NICOLETTI, *op. cit.*, s. 639; A. PALMA, 'Iura vicinitatis', *cit.*, s. 122.

nych przewidzianych w ustawach i plebiscytach bądź uchwałach senatu. Nie jest dokładnie znany moment powstania urzędów *quattuorviri* i *duumviri*, niemniej wiadomo, iż stanowiły one specjalne magistratury niższego stopnia²⁷ podporządkowane edyloom²⁸, powołane głównie dla potrzeb oczyszczania ulic stołecznych i innych dróg poza miastem. Pierwsza wzmianka o *quattuorviri viis in urbe purgandis* oraz *duumviri (duoviri) viis extra urbem purgandis* pojawia się właśnie w *Tabula Heracleensis*²⁹. Z czasem dołączyli oni do grupy *magistratus* pomocniczych, których, od ilości zajmowanych stanowisk, nazywano *vigintisexviri*³⁰. Sprecyzowane zostały również ich kompetencje, które od tej pory obejmowały dbanie o czystość dróg miejskich i odpowiednio dróg na przedmieściach³¹. W odróżnieniu od *duumviri*, *quattuorviri viis in urbe purgandis*, później nazywani *quattuorviri viarum curandorum*, zachowali swoje kompetencje aż do III w. n.e.³². Dowodem na to jest wydana przez cesarza Aleksandra Sewera (222-235 n.e.), a dotycząca dłużników skarbu państwa, konstytucja adresowana właśnie do *quattuorvires et decuriones Fabraternorum*³³.

Duumviri byli urzędnikami niższymi odpowiedzialnymi za stan dróg podmiejskich w okręgu jednomilowym wokół Rzymu. Najprawdopodobniej posiadali takie same kompetencje jak *quattuorvi-*

²⁷ <http://www.quiriti.it/magistrature.html>

²⁸ Por. W. EDER, *op. cit.*, s. 97; B. SITEK, *Wpływ rzymskiego prawa*, *cit.*, s. 268.

²⁹ Por. R. FISCHER, *op. cit.*, s. 93; B. SITEK, *Wpływ rzymskiego prawa*, *cit.*, s. 42.

³⁰ Por. A. BERGER, s.v. 'vigintisexviri', *op. cit.*, s. 765.

³¹ Por. G. NICOSIA, *op. cit.*, s. 69.

³² Por. D. 1,2,2,30. Por. także TH. MOMMSEN, *op. cit.*, 2.2, s. 603; F. GRELLE, s.v. *duoviri*, *op. cit.*, s. 326; A. NICOLETTI, *op. cit.*, s. 639; G. WESENER, s.v. 'quattuorviri', [w:] *Der Kleine Pauly*, IV, München 1979, kol. 1293-1294.

³³ Por. C. 11,40 (*Imp. Alexander A. Uattuorviris et decurionibus Fabraternorum*): *Cautiones servorum publicorum ita demum firmam securitatem debitoribus praestant, si curatorum adsignantium vel eorum quibus exigendi ius est auctoritate subnixae sunt. Cum autem is qui exsolvisse dicitur solam scripturam actoris suscipiens pecuniam promittit, ea tantum defensio consuevit admitti, si quod exsolutum est rationi rei publicae proficiscere doceatur. Sane curator vester si fraude servi constiterit effectum, ut interciperentur a curatore illatae a debitoribus quantitates, de peculio eius quod eo modo deest restituet.*

ri, tyle że nie dotyczyły one ulic miejskich. *Duumviri* usunął ostatecznie August w roku 20 p.n.e. wprowadzając nowy urząd, *curatores viarum*, i przekazując im zadania edylów³⁴. Ta zmiana była spowodowana między innymi tym, iż w owym czasie drogami biegnącymi poza murami miasta coraz częściej zajmowali się kuratorzy, co musiało negatywnie wpłynąć na urząd *duumviri*, który zaczął tracić na znaczeniu³⁵.

Obok *cura viarum* w gestii edyla i pozostałych niższych urzędników leżała *cura aedium*, o czym mówi *Tabula Heracleensis*:

Tab. Her. 2,68-72: *Quae loca publica porticusve publicae in u(rbe) R(oma) p(ropius)ve u(rbei) R(omae) p(assus) M sunt erunt, quorum locorum quouisque porticus | aedilium eorumve mag(istratorum), qui vieis loceisque publiceis u(rbis) R(omae) p(ropius)ve u(rbei) R(omae) p(assus) M purgandeis praerunt, legibus | procuratio est erit, nei quis in ieis loceis inve ieis porticibus quid inaedificatum immolito mve habeto, | neve ea loca porticumve quam saeptum clausumve habeto, quo minus eis | loceis porticibusque populus utatur pateantve, nisi quibus uteique leg(ibus) pl(ebei)ve sc(itis) s(enatus)ve c(onsultis) concessum permissumve est.*

Jak wynika z powyższego fragmentu, edylowie i inni urzędnicy, którym została lub miała zostać powierzona troska o miejsca i portyki publiczne w mieście Rzymie albo w okręgu jednej mili od Rzymu, byli odpowiedzialni za oczyszczanie dróg i miejsc publicznych na obszarze Rzymu albo w okręgu jednej mili od Rzymu. W tych miejscach i portykach nikomu nie wolno było zaczynać budowy ani niczego do budowywać, jak też ogradzać ich czy zamykać, wskutek czego te miej-

³⁴ Por. O. F. ROBINSON, *op. cit.*, s. 62; C. CASCIONE, 'Tresviri capitales'. *Storia di una magistratura minore*, Napoli 1999, s. 64-65, 69 http://encyclopedia.jrank.org/DRO_ECG/DUOVIRI.html. Za prawdopodobną datę wycofania *duoviri* i przekazania ich kompetencji *curatores* uznaje się 12 r. p.n.e., zaś 20 r. p.n.e. uważa się za datę pewną.

³⁵ Por. TH. MOMMSEN, *Römisches Staatsrecht*, II.2, s. 603-604; R. FISCHER, *op. cit.*, s. 93; R. CHEVALLIER, *Les voies romaines*, Paris 1972, s. 77.

sca i portyki nie mogły być używane przez lud ani nie były dla niego dostępne. Wyjątkiem była sytuacja, kiedy prowadzenie takich czynności zostało przyznane albo zezwolono na nie na drodze ustaw, plebiscytów albo uchwał senatu.

Zapis podobnej treści został zamieszczony w *lex Irnitana*:

*Irn. 82 R(ubrica): De viis itineribus fluminis fossis cloacis Quas vias itinera flumina fossas cloacas inmittere commutare eius municipi Ilviri ambo alterve volet, dum ea ex decurionum conscriptorumve decreto et intra fines eius municipi et sine iniuria privatorum fiant. Ilviris ambobus alterive facere ius potestasque esto*³⁶.

W powyższym fragmencie stwierdzono, że *duumviri*, obaj albo jeden z nich, mieli prawo, jeśli chcieli, wprowadzać coś albo zmieniać na drodze, ulicy, w rzece, rowie czy ścieku, o ile działalność ta była rozwijana na mocy dekretów dekurionów albo *conscripti* w obrębie granic ich *municipium* i bez szkody dla osób prywatnych. *Duumviri*, obu albo jednemu, miało zostać przyznane prawo i władza do takiego działania.

Głównym zadaniem urzędników było więc zapobieganie takim działaniom osób prywatnych, które mogły doprowadzić do pogorszenia funkcjonalności miejsc publicznych³⁷. Z drugiej strony, wszelkie czynności podejmowane w tych miejscach przez państwo winny być

³⁶ Fragmenty o identycznym niemal brzmieniu odnaleźć można w tekstach innych ustaw municypalnych, w tym w *Lex Municipii Tarentini (lex Tar. 5)* oraz *Lex Coloniae Genetivae Iuliae s. Ursonensis (lex Col. Gen. 77)*. Por. P. F. GIRARD, *Textes de droit romain. Publié et annoté*, Paris 1913, s. 65 i 95; FIRA, I, s. 169 i 194. Więcej o treści i różnicach dzielących te teksty por. F. LAMBERTI, *op. cit.*, s. 93-95; B. SITEK, 'Lex Coloniae Genetivae', *cit.*, s. 179-180.

³⁷ Por. P. GRIMAL, *La civilisation romaine*, *cit.*, s. 473; W. H. GROSS, s.v. *porticus*, [w:] *Der Kleine Pauly*, IV, München 1972, kol. 1071, którzy uważają, że zapis fragmentu Tab. Her. 2,68-72 dotyczy najpewniej zakazu wznoszenia konstrukcji uniemożliwiających korzystanie z portyków przez ogół ludności w czasie, gdy w tych miejscach organizowane były targi.

prowadzone tak, aby osoba prywatna nie poniosła wskutek nich szkody (*sine iniuria privatorum*)³⁸.

Treść *Tabula Heracleensis* zdaje się, z kolei, wskazywać na istnienie zaledwie jednego wyjątku od zakazu wznoszenia konstrukcji w miejscach publicznych:

Tab. Her. 2,77-79: *Quos lud[os] quisque Romae p(ropius)ve u(rbei) R(omae) p(assus) M faciet, quo minus ei eorum ludorum caussa scaenam pulpitum ceteraque, | quae ad eos ludos opus erunt, in loco publico ponere statuere, eisque diebus, quibus eos faciet, loco publico uti | liceat, e(ius) h. l. n(ihilum) r(ogatur).*

Tekst ustawy zastrzega, iż nie przewidziano w niej nic więcej ponad to, że jeżeli ktokolwiek postanowił zorganizować zabawę publiczną w Rzymie lub w okręgu jednej mili od miasta Rzymu, pozwalano mu, w związku z tymi zabawami, wznieść i ustanowić w miejscu publicznym scenę, estradę i inne konstrukcje potrzebne do tych zabaw, i w tych dniach, w których organizował zabawy, wolno mu było korzystać z miejsca publicznego.

Jak wynika z przytoczonego powyżej fragmentu ustawy, zabawy publiczne stanowiły wyjątek uzasadniający swobodne wznoszenie w miejscach publicznych różnego typu konstrukcji potrzebnych do organizacji i przeprowadzenia tych zabaw.

3. *CURA VIARUM* W OKRESIE PRYNCYPATU

Począwszy od panowania Augusta rozpoczęła się reforma magistratury odpowiedzialnej za *cura viarum*. Stopniowo zanikały urzędy republikańskie, a w ich miejsce zaczęły pojawiać się nowe³⁹. Tak

³⁸ Por. B. SITEK, '*Lex Coloniae Genetivae*', cit., s. 43, 180.

³⁹ Por. A. PALMA, *Le 'curae' pubbliche. Studi sulle strutture amministrative romane*, Napoli 1991, s. 181, który zauważył, iż miejskie *curae* wykonywane przez urzędników w randze senatorskiej pod ścisłym nadzorem princepsa, były politycznym rozwiązaniem typowym w fazie przechodzenia od republiki do pryncypatu. Stanowiły

było z urzędem *duumviri*, który został zlikwidowany przez Augusta już na samym początku jego panowania. Niedługo później zanikł urząd cenzorów. Również edylowie, którzy, jakkolwiek, mając w swym ręku potężną władzę w ramach *cura urbis*, przyczynili się do ugruntowania *cura viarum*, powoli tracili na znaczeniu. Od tej pory funkcje związane z *custodia urbis* pełnić mieli *praefecti urbis*, do których, oprócz troski o porządek publiczny, w tym zwłaszcza nadzoru nad miejscami publicznymi, cyrkiem czy targiem, należała też policja w mieście⁴⁰.

Curator viarum to urząd najstarszy spośród wszystkich *curatores*. Choć za jego twórcę powszechnie uważa się Augusta, to jednak pierwsze wzmianki na temat jego istnienia pojawiają się jeszcze w czasach republiki. August, a następnie Tyberiusz, przyczynili się do jego rozpowszechnienia. Wtedy też zaczął przybierać na znaczeniu, na co wpłynęło m.in. przekazanie kuratorom kompetencji niektórych urzędników republikańskich, w tym edylów, duumwirów a nawet cenzorów i kwestorów⁴¹. Istotne jest też to, że od czasów Augusta *curator viarum* był urzędnikiem właściwym jednocześnie dla dróg miejskich i podmiejskich⁴². Stopniowo zaczęła także rosnać liczba kuratorów, których już pod koniec lat dwudziestych I w. p.n.e. było aż ośmiu⁴³.

Początkowo wszyscy kuratorzy, czy to *rei publicae*, *civitatis* czy *municipii*, którzy nie stanowili jeszcze w tym czasie regularnej instytu-

też charakterystyczny i typowy dla tego okresu historycznego kompromis, w wyniku którego senatorom została powierzona znaczna część zarządu Rzymem.

⁴⁰ Por. A. BURDESE, *Manuale di diritto*, cit., s. 178; B. STRATI, *Il Prefetto nell'esperienza giuridica romana*, «Instrumenta» 10 (2000), s. 184-185.

⁴¹ Por. M. T. MORRONE, s.v. *strade* (*Diritto Romano*), «NNDI» 18 (1962), s. 473; A. PALMA, *Le 'curae' pubbliche*, cit., s. 186; J. M. DE LA PEÑA, *op. cit.*, s. 355.

⁴² Por. G. SCHERILLO, *Lezioni di diritto romano. Le cose*, Milano 1945, s. 165; W. ECK, ‚Cura viarum’ und ‚cura aquarum publicorum’ als kollegiale Ämter im frühen prinzipat, «KLIO» 74 (1992), s. 244, którzy podkreślają, że ochrony kuratorów wymagały zwłaszcza drogi podmiejskie, gdyż to one były obciążone największym ruchem komunikacyjnym. Por. J. M. ALBURQUERQUE, *La protección o defensa del uso colectivo de las cosas de dominio público: especial referencia los interdictos 'de publicis locis' ('loca', 'itinere', 'viae', 'flumina', 'riparae')*, Madrid 2002, s. 116.

⁴³ Por. W. ECK, *op. cit.*, s. 237.

cji prawnej, uchodzili za urzędników nadzwyczajnych, wyznaczanych przy specjalnych okazjach do określonych zadań⁴⁴. Ich funkcję zaś traktowano wyłącznie jako honorową⁴⁵. Pierwsze ślady istnienia *curatores* pochodzą z czasów Sulli. Wówczas nie byli to jeszcze stali urzędnicy. Dowodem na to jest choćby fakt powierzenia Juliuszowi Cezarowi pomiędzy rokiem 67 a 65 p.n.e. opieki nad największą z dróg rzymskich, *Via Appia*⁴⁶. Był to urząd z pozoru drugorzędny, jednak, jak pisze Plutarch, Cezar bardzo przejął się swoją rolą i dokładał wszelkich starań o to, by jak najlepiej administrować drogą. Wydawał w tym celu ogromne ilości pieniędzy, i to nie tylko państwowych, ale często sięgał do własnej skarżony. Można przypuszczać, że nie robił tego wyłącznie kierując się troską o *Via Appia*, ale w ten sposób chciał zaskarbić sobie wdzięczność i szacunek podróżujących, co w późniejszym czasie miało przełożyć się na jego karierę polityczną.

Curatores viarum zajmowali najniższy szczebel w hierarchii kuratorów powołanych do ochrony miejsc publicznych (*curatores locorum publicorum*)⁴⁷. Sama *cura viarum* dzieliła się na urzędy różnej rangi w zależności od wielkości i znaczenia drogi. W przypadku ważniejszych dróg, jak np. *via Flaminia*, kuratorzy wy-

⁴⁴ Por. Z. PISZCZYK (red.), s.v. 'curatores', *op. cit.*, s. 196; A. PALMA, Rec.: (PH. C. ERTMAN, 'Curatores viarum': A Study of the Superintendents of Highways in Ancient Rome, Ann Arbor-London 1981), «IURA» 33 (1982), s. 153; A. BURDESE, *Manuale di diritto*, cit., s. 177; A. PALMA, *Le 'curae' pubbliche*, cit., s. 166 i n.

⁴⁵ Por. CH. LUCAS, *Notes on the 'curator rei publicae' of Roman Africa*, «JRS» 23 (1940), s. 70; W. RAMSAY, s.v. 'viae', [w:] *A Dictionary of Greek*, *op. cit.*, s. 1191-1195. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Viae.html#superintendence.

⁴⁶ Por. Plut., *Caes.* 5; J. H. MIDDLETON, *op. cit.*, s. 356; R. ORESTANO, *Il problema*, cit., s. 306, który stoi na stanowisku, iż Juliusz Cezar otrzymał zadanie sprawowania opieki nad *Via Appia* w 65 r. p.n.e., tj. w tym samym czasie, gdy został wybrany edylem kurulnym. Oznaczałoby to, iż funkcję kuratora drogi sprawował niejako „przy okazji” sprawowania urzędu edyla. Por. S. KLISCHAT, „Alle Straßen führen nach Rom” die 'Via Appia' und andere Römerstraßen, 1996, <http://www.klischat.net/onlinepub/referate/rom/rom.htm>.

⁴⁷ Por. TH. MOMMSEN, *Römisches Staatsrecht*, II.1, Tübingen 1952, s. 1049; M.T. MORRONE, *op. cit.*, s. 473.

wodzili się spośród obywateli w randze senatorów wyznaczanych przez princepsa, początkowo w oparciu o decyzję senatu (*ex consensu senatus*), natomiast w czasach późniejszych wyłącznie *auctoritate*⁴⁸. Z kolei ochroną dróg o mniejszym znaczeniu, tj. *via Labicana* czy *via Latina*, zajmowali się *curatores* w randze ekwitów⁴⁹. Mianowano ich na czas nieokreślony, w liczbie dwóch, dodając każdemu po dwóch liktorów⁵⁰. *Curatores viarum* byli wspierani przez personel pomocniczy, tzw. *sub-curatores*, a niekiedy także *tabularni*, tj. wyzwoleńców cesarskich, do których należało prowadzenie ksiąg oraz kontrola wydatków⁵¹.

Zdecydowanie państwo rzymskie faworyzowało drogi italskie, prowincjonalne stawiając na drugiej pozycji. Świadczy o tym m.in. fakt, iż każda duża⁵², tj. ważna z punktu widzenia komunikacyjnego droga na półwyspie, miała własnego kuratora zobowiązanego do utrzymywania jej w należyтым stanie i przeprowadzania koniecznych remontów, niejednokrotnie na własny koszt⁵³.

⁴⁸ Por. Front., *De aq.* 100,1; E. KORNEMANN, s.v. 'cura', «RE», 4,2 (1901), kol. 1761-1772; TENŽE, s.v. 'curatores', «RE», 4,2 (1901), kol. 1774-1813; F. DE MARTINO, *op. cit.*, IV, s. 659; R. DUTHOY, 'Curatores rei publicae', «Ancient Society» 10 (1979), s. 237; A. PALMA, *Le 'curae' pubbliche*, cit., s. 189; W. ECK, s.v. 'cura', 'curatores', [w:] *Brill's Encyclopedia*, cit., s. 1003-1005.

⁴⁹ Por. E. KORNEMANN, s.v. 'curatores', «RE», 4,2 (1901), kol. 1783; A. PALMA, *Rec.*: (PH. C. ERTMAN, *op. cit.*), s. 154; TENŽE, *Le 'curae' pubbliche*, cit., s. 187.

⁵⁰ Por. Cass. Dio 54,8,4; A. JUREWICZ, B. SITEK, [w:] *Rzymskie prawo*, cit., s. 52.

⁵¹ Por. E. KORNEMANN, s.v. 'curatores', «RE», 4,2 (1901), kol. 1788; A. ROSSET, *op. cit.*, s. 123; A. PALMA, *Le 'curae' pubbliche*, cit., s. 190.

⁵² Por. Suet., *Aug.* 37,1. Por. także G. SCHERILLO, *op. cit.*, s. 144.

⁵³ Por. Sen., *Apoc.* 1,2: *Appiae viae curator est, qua scis et divum Augustum et Tiberium Caesarem ad deos isse*. Por. także W. ECK, *Beförderungskriterien innerhalb der senatorischen Laufbahn, dargestellt an der Zeit von 69 bis 138 n. Chr.*, «ANRW» 2,1 (1974), s. 191; U. ROBBE, *op. cit.*, s. 737; L. CASSON, *Travel in the Ancient*, cit., s. 122; C. CLOPPET, *op. cit.*, s. 310, 316. L. Casson i C. Cloppet do największych dróg w Rzymie, objętych ochroną urzędników, zaliczają *viae militares, consulares i praetoriae*. C. Cloppet, właśnie ze względu na ich długość, uważa je za rodzaj „dróg narodowych”. Wcześniej podobną opinię na ten temat przedstawił J. H. MIDDLETON, *op. cit.*, s. 357, który stwierdził, iż tylko wielkie drogi miały przyznaną ochronę

Pierwszym, znanym ze źródeł łacińskich, przypadkiem powołania *curator viarum* jako odrębnego i stałego urzędu jest przeforsowana w roku 50 p.n.e. przez trybuna ludowego, Scriboniusa Curiona, nazwana jego imieniem *Rogatio Scribonia viaria*⁵⁴. Jej celem było ustalenie zasad konstrukcji i naprawy dróg publicznych oraz wyznaczenie dla nich kuratora, od tej pory wybieranego na okres pięciu lat⁵⁵.

Ekspansywna polityka zagraniczna Rzymian, oparta na licznych podbojach prowadziła, do powiększania się terytorium Rzymu. Państwo stanęło przed koniecznością stworzenia połączeń komunikacyjnych drogą lądową z zagarniętymi przez siebie terenami; nie wszędzie bowiem można było dotrzeć drogą morską. W grę wchodziło zarówno budowanie nowych, jak i przedłużanie istniejących już dróg tak, by Rzym, w miarę poszerzania swojego imperium terytorialnego poza Italią, miał zapewniony nieprzerwany przepływ żołnierzy i przesyłek ze stolicy do wszystkich miejsc pozostających w strefie rzymskich wpływów. O ile więc jeszcze pod koniec II w. p.n.e. Italię przecinało kilka wysokiej klasy dróg, o tyle w I w. n.e. Imperium posiadało świetnie zorganizowaną lądową sieć komunikacyjną, włącznie z drogami opasującymi Morze Śródziemne⁵⁶. To z kolei wymusiło konieczność zapewnienia przez państwo odpowiedniej ochrony dróg. Coraz częściej zdarzały się przypadki powoływania *curatores viarum* bądź to dla poszczególnych dróg bądź dla określonych obszarów. Z czasem urząd ten zatracił doraźny charakter i przekształcił się w stałą i regularną magistraturę upoważnioną do nadzorowania i konserwacji ulic w Rzymie oraz dróg prowadzących poza miasto⁵⁷.

kuratorów. Ochrona *viae vicinales* była zaś przypisywana lokalnym urzędnikom, *magistri pagorum*. Podkreśla to również G. SCHERILLO, *op. cit.*, s. 165, który mówi, że *curatores viarum* zajmowali się drogami o wzmożonym ruchu, a nie tylko drogami miejskimi.

⁵⁴ Por. G. ROTONDI, s.v. '*Rogatio Scribonia viaria*', *op. cit.*, s. 413.

⁵⁵ Por. Cic., *Ad. Fam.* 8,6,5; Appian, *B.C.* 2,27. Por. także J. M. DE LA PEÑA, *op. cit.*, s. 363; G. ROTONDI, s.v. '*Rogatio Scribonia viaria*', *op. cit.*, s. 413; G. RADKE, s.v. '*viae publicae Romanae*', «RE» supp. 13 (1973).

⁵⁶ Por. L. CASSON, *Travel in the Ancient*, cit., s. 116.

⁵⁷ Por. A. KOLB, *Die kaiserliche Bauverwaltung in der Stadt Rom*, Stuttgart 1993, s. 15, 55.

Kompetencje *curatores viarum* przejęli po republikańskich urzędach cenzora, edyla oraz *duumviri viis extra urbem purgandis*. Do obowiązków tych urzędników należało zatem zapewnienie czystości i porządku na wszystkich głównych drogach, w tym utrzymanie ich w dobrym stanie, tak by nadawały się do użytku publicznego. Kuratorzy byli w związku z tym odpowiedzialni za naprawy, konserwację dróg i zapewne również budowę nowych. Podobnie jak w republice edylowie, tak i *curatores viarum* byli władni rozstrzygać spory z tytułu ruchu drogowego⁵⁸. Sprawowali kontrolę nad stanem budynków położonych przy drogach publicznych oraz mieli prawo zlecać roboty naprawcze tak budynków jak i samej drogi, z możliwością nakładania kary pieniężnej. W mieście swoje zadania wykonywali pospołu z edylami i *quattuorviri*. Za Klaudiusza w prace związane z brukowaniem dróg miejskich zaangażowani byli także kwestorzy⁵⁹. Poza miastem kuratorzy sprawowali swoje funkcje samodzielnie w mieście zlikwidowanego urzędu *duumviri*.

W prowincjach rzymskich, urzędnikami odpowiedzialnymi za stan dróg byli namiestnik prowincji, *praeses* albo *vicarius*, którym władzę delegował cesarz. Cenzorom odpowiadali *duumviri* i *quattuorviri* powoływani na pięcioletnią kadencję⁶⁰. Dużą rolę odgrywali też edylowie i kwestorzy o funkcjach podobnych do tych, jakie urzędnicy ci pełnili w Rzymie.

W municypiach obowiązek utrzymania dróg spoczywał na dekurionach. W okresie republiki funkcja ta należała do organów wykonawczych, początkowo w osobach *quattuorviri*, zaś od reformy Cezara z roku 49 p.n.e., *duumviri*. Ich działania ściśle opierały się na poleceniach i wska-

⁵⁸ Por. G.H. STEVENSON, s.v. 'curator', [w:] *OCD*, s. 245; J. KAMIŃSKI, s.v. 'curator viae', [w:] *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, W. WOŁODKIEWICZ (red.), Warszawa 1986, s. 45.

⁵⁹ Por. Suet., *Claudius* 24,3.

⁶⁰ Kompetencje budowlane cenzorów w okresie republiki sięgały także kolonii. Wraz z końcem wojny ze sprzymierzeńcami (90-89 p.n.e.) italskie gminy miejskie zaczęły prowadzić samodzielną działalność w zakresie budownictwa. Odtąd pracami budowlanymi zaczęli zajmować się edylowie miejscy oraz *quattuorviri* i *duumviri*. Por. T. MOMMSEN, *Römisches Staatsrecht*, II.1, s. 429; F. DE MARTINO, *op. cit.*, III, s. 345; IV, s. 705, 718. C. KUNDEREWICZ, *Prawo budowlane*, cit., s. 58.

zówkach edylów⁶¹. W okresie cesarstwa kompetencje w tym zakresie przeszły w ręce *curatores civitatis*⁶². Począwszy od Hadriana (117-138) i Antoninusa Piusa (138-161) *curatores* zaczęli pojawiać się także na prowincjach. Jakkolwiek zasadniczym zadaniem *curatores rei publicae* było sprawowanie nadzoru nad własnością Imperium oraz zarządzanie jego finansami, o tyle, w prowincjach afrykańskich nierzadko *curatores* odpowiadali za stan i restaurację walących się budynków, odbudowę akweduktów, term, forów, itp.⁶³

4. PODSUMOWANIE

Podsumowując, można stwierdzić, że drogi publiczne w Rzymie w okresie od republiki do pryncypatu miały zapewnioną szeroką ochronę urzędniczą. Nad drogami czuwało wielu urzędników. Niektóre urzędy, jak *quattuorviri* czy *duumviri* w republice czy *curatores viarum* w pryncypacie, zostało powołane specjalnie do tego celu. I choć wypełnianie przez magistratury ich zadań musiało w rzeczywistości wyglądać różnie, to jednak sam zamysł stworzenia i organizacji *cura viarum*, jaka powstała wydaje się być doskonałym dokumentem epoki. Świadczy o tym najlepiej fakt, że urzędnicza ochrona rzymskich dróg publicznych nie osłabła nawet w obliczu zmiany ustroju państwa. Upadek republiki i narodziny pryncypatu nie tylko, jak się okazało, nie wpłynęły na jej pogorszenie, ale począwszy od panowania Augusta zaczęto kłaść jeszcze większy nacisk na jej rozszerzanie i udoskonalanie.

⁶¹ Por. *Lex Irnitana* 19; D. 50,4,1,2. Por. także K. KUMANIECKI, *op. cit.*, s. 490; F. DE MARTINO, *op. cit.*, IV, s. 719; B. SITEK, *Zadania municipiumw świetle 'Lex Irnitana'*. *Przyczynek do studiów nad prawem municypalnym w starożytnym Rzymie*, «Zeszyty Prawnicze [UKSW]» 6.1 (2006), s. 162.

⁶² Por. G. SCHERILLO, *op. cit.*, s. 163; F.M. DE ROBERTIS, *La espropriazione per pubblica utilità nel diritto romano*, Bari 1936 (przedruk Roma 1972); L. CASSON, *Travel in the Ancient*, *cit.*, s. 122; F. GRELE, s.v. '*curatores*', «NNDI» 5 (1984), s. 9; M. SARTORI, *Osservazioni sul ruolo del 'curator rei publicae'*, «Athenaeum» 67 (1989), s. 5-20.

⁶³ Por. CH. LUCAS, *op. cit.*, s. 56, 66, 72, według którego pierwszy *curator rei publicae* w prowincjach afrykańskich pojawił się za Septymiusza Sewera (193-211 n.e.).

ROMAN MAGISTRATES' ACTIVITY
IN PROTECTION OF THE PUBLIC ROADS

Summary

The article treats of the competences of the Roman magistrates responsible for the public roads. In the Republic the public roads, buildings, sewers and drains were the responsibility of the aediles and censors. They were helped by the *quattuorviri viis in urbe purgandis* and the *duumviri viis extra urbem purgandis* from some unknown date (probably Caesarian). The former were appointed only to the streets and roads in Rome, the latter outside the walls of the City. Occasionally, special commissioners were appointed.

In the early Empire, when the censorship was effectively in desuetude and the *duumviri* abolished by the emperor, it was mainly the aediles who had to deal with public roads as the part of their *cura urbis*. It was Augustus who initiated an important reform of the *cura viarum*. He established the *curatores viarum* to supervise the maintenance of the great trunk roads. It was a senatorial or equestrian office depending on the status of the road, at the beginning temporary, but later it converted into a regular office.

In the provinces there were *praeses provinciae* or *vicares* who were in charge of the roads. In the *municipia* supervising the maintenance of the roads and streets belonged to the *curia*.

Great number and variety of the offices supervising public roads in the Republic and the Principate confirm how important they were in the public life of Rome as well as in the private matter of individuals.